

Nemzet, függetlenség, Közép-Európa

Amikor megkaptam a fölkérést, rögtön azt kérdeztem magamtól, megfelelek-e a kritériumnak, nemzeti érzelmű volnék-e. Kissé visszahőköltem a két szótól. Az utóbbi hónapokban is annyi ködevést, délibábot tapasztaltam a magyar sajtónak abban a részében, amelyet nemzetinek-polgárinak tartanak, hogy elbizonytalanodtam. Ilyenkor szoktam belehallgatni a Klub Rádió adásába, levenni a könyvtári polcra az Élet és Irodalmat, hogy valaminő egyensúlyi helyzetbe kerüljek. A kérdésföltevést mindazonáltal fontosnak tartom. Megkísérlem elmondani itt megjegyzéseimet. Mindhárom címszóhoz fölkiáltójelet lehetne tenni, külön-külön is lehetne könyvet írni róla. Főleg azt érdemes hangsúlyozni, hogy mind a három fogalomnak új értelmezései születtek az elmúlt évtizedekben, és a hazai közbeszéd alig vesz tudomást róluk. Azért következnek így egymás után a címben, mert néhány összefüggésükre szeretnék rávilágítani. Kiindulva a nemzet fogalmának mai értelmezési lehetőségeiből. Magától értetődik, hogy maga a függetlenség szorosán kapcsolódik a nemzethez, pontosabban a nemzetállamhoz. Közép-Európa pedig nem azért kap helyet e fejtegetésekben, mert sokat foglalkoztam politikai és kulturális régióknak múltjával és jelenével (megvallom rögtön, térségünk együttműködésének megrögzött híve vagyok), hanem azért, mert a mai kor váradalmainak megfelelő magyar nemzetépítéshez és állami függetlenségünk garantálásához, megítélésem szerint, elengedhetetlen Közép-Európa szem előtt tartása, közös érdekeinek képviselése: a szorosabb politikai, biztonsági, gazdasági és szellemi együttműködés.

A „modern” nemzetet sokan a modernitás termékének tartják, szükséges föltételének, ugyanakkor konstrukciónak, ki- vagy föltalálás eredményének. A nemzeteket számos kutató szerint a nacionalizmus teremtette a XVIII. század végén (lásd: francia forradalom), és a XX. század végére lejárt az ideje. Azzal a hagyományos elképzeléssel szemben állították ezt, amely a nemzetet időtlen jelenségnek gondolta. Létezik újabban olyan fölfogás (Jürgen Habermas már évekkor elelőtt „poszt-nemzeti” állapotról beszélt), miszerint a nemzet mint közösség –

akár állami-politikai, akár kulturális dimenzióját nézzük – ma már nem a jelenhez, hanem a múlthoz tartozik. Peter Glotz német szociáldemokrata politikus és kommunikációkutató a 2000-es évek elején azt állította, hogy a nemzetállamnak gazdasági, ökológiai, katonai és kulturális tekintetben is kitelt az ideje.

Nem egy érdemes tudós és publicista úgy véli, hogy a globalizáció korában az identitás kialakulásában egyre nagyobb szerepet játszik a nemzetközi tömegkultúra, miáltal csökken a nemzeti kultúra jelentősége; a fogyasztás egyetemes világában még a hagyományos nemzeti jelképek is egyszerű jelvényé válnak, amelyeket a nemzetközi sportversenyeken tűznek ki, és nem többek így, mint divatos cégek ruhadarabjainak a jelei. Nincs már akkora jelentősége – állítják – a területhez (hazához) kapcsolódó identitásnak, hiszen a tömeges helyváltoztatás világában élünk, a posztmodern életmódban nem jellemző a helyhez kötöttség. A nemzeti kulturális kánon szétbomlóban van, a romantikus nemzeti hősök helyett a popkultúra hírességei, a sztárok jelentenek példát és mintát a fiatal nemzedékeknek. Akik örök jelenben élnek, múlt nélkül, a gyökerek nekik patológikus jelenségnek számítanak. Különben is az identitás – itt már nyakig vagyunk a posztmodern szemléletben – képlékeny valami, nem állandó, változékony, alakítható a körülményeknek megfelelően. Posztmodern, vagyis poszt nacionális. A posztmodern világa pedig multikulturális, azt föltételezi, mintha készülné, formálódna egy szupranacionális kozmopolita kultúra. Amelyből fokozatosan eltűnnek a közösségek, a család, a lokális közösség, a nemzet. Szertefoszlik maga a nemzeti azonosságtudat, ebben a kultúrában megszűnik majd a „mi” és „ők” csoportjainak szembenállása. Atomizált, közösségi identitásoktól eloldott lények magányosan járnak-kelnek benne. Akik persze – és ebben van a globális gazdaságnak az érdeke – alkalmas fogyasztói a homogenizálódó világnak, jobban formálhatók igényeik a reklámokkal és információkkal, mint a közösségi keretben élő egyéneknek. Az egyetemes emberi kultúra felvilágosodás korabeli utópiája fogalmazódik újra XXI. századi viszonyok között – az új ember ideáját a legjobban a fogyasztó testesíti meg. Figyelmen kívül hagyva így a szociálpszichológia alapvető és cáfolhatatlan tézisének, miszerint a személyiség kialakulása elképzelhetetlen adott társadalmi normák és jelképek meghatározó szerepe nélkül. Közösség nélkül nem fejlődhet az egyén, individualitás és kollektivitás kölcsönviszonyban van egymással.

Tanulságos, hogy az angolszász nacionalizmus kutatás néhány évtizede tartó nagy hullámából főleg azoknak a tudósoknak (Maurice Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson) a könyvei láttak magyarul napvilágot, akik a nemzetet egyértelműen a modernitás korához kapcsolják, és megszületését a társadalmi-gazdasági viszonyokra vezetik vissza, a jelenséget többé-kevésbé ki- vagy föltalálás eredményének tartják. Jellemző, hogy a nemzetközileg szintén elismert mesternek, Anthony D. Smithnek a mi nyelvünkön csupán néhány könyvrészlete, tanulmánya olvasható. Az elmúlt években lengyelül például két kötet is megjelent. Ő a nemzetek etnikai eredetét is számba veszi, és a kulturális jelrendszer, a nemzeti mítoszok jelentőségét hangsúlyozza a nemzetté válás

jóval hosszabb ideig tartó folyamatában. Vagyis szerinte nem található fel szinte a semmiből, egyik napról a másikra nemzetek. „A nacionalizmus megértésének talán kulcskérdése, hogy mi a múlt szerepe a jelen megalkotásában” – írta két évtizeddel ezelőtt (*Nations and Nationalism*, 1994/1. sz.). A nemzet egyik lehetséges meghatározása eszerint emlékezetközösség. Az etnoszimbolizmus kitűnő képviselője a nemzet számára a múltból formált közösségi reprezentációt, ennek közvetítését tartja különösen fontosnak az emlékezetpolitikában, a kulturális intézményekben. A globalizáció korában Smith szerint nem szűnik meg a folyamatos közösségteremtés, ha a nemzetállam bizonyos kiüresedéssel kell is számolni, a közösségekben való létezés az emberi mivolt alapvető sajátossága, csakúgy a közösség helyének meghatározása térben (szűkebb és tágabb otthon értelmében) és időben, egymást követő nemzedékek sorát tekintve. A kommunikációs formák gyökeres változása idején az új eszközök a hagyományos etnikai identitásformák újrateremtésében, megerősítésében is játszhatnak szerepet. Tudósok, politológusok sora beszél napjainkban – Angliától Lengyelorszáig – is a nemzeti közösség jelentőségéről a globalizáció körülményei között. Egyáltalán nem kizárólagos a nemzetet csak állami határok közt föltételező szemlélet. 2013 őszén jelentette meg Alain Finkielkraut francia filozófus nagy vihart kiváltó könyvét *A szerencsétlen identitásról*. A talajvesztés gondjairól ír, arról, hogy milyen problémákat jelent az azonosságtudat dekonstrukciója a francia társadalomban. A Másik iránti tolerancia odáig visz, hogy a türelmet gyakorló Egyik identitása teljesen föloldódik, így már – az egyik pólus nélkül – a dialógus, a kölcsönös megértés végképp lehetetlenné válik. A nagy médiavihar és méltatlan támadások ellenére tavaly tavasszal a szerzőt beválasztották a Francia Akadémia tagjai közé.

Igen fontos számunkra, hogy a mi nemzeti dilemmáinkat nemzetközi közegben hitelesen tudjuk képviselni. Nem előnyös szempontunkból, de számolni kell vele, hogy ennyire tért nyert az „etnikai” megközelítés. Gyakorlatilag ebből az következik, hogy a magyarság (nehéz volna e kifejezést angolul vagy franciául mondani) egésze eszerint etnikumnak, nem pedig nemzetnek számít, függetlenül attól, hogy a mai Románia vagy Szlovákia magyarjai éppúgy részt vettek a magyar nemzetvé válás folyamatában, mint a mai országterület lakói. A nemzetközi szóhasználatban (lásd: ENSz) az államok a nemzetek. A Lisszaboni szerződés (2007) nemzetfogalma is ezt a hagyományt követi. Amikor a magyar országgyűlés túlnyomó többséggel megszavazta, föl sem vetődött – előtte szintén nem –, megfelelő-e számunkra ez a meghatározás.

Manapság a nemzeti kisebbségek is csupán etnikai kisebbségek, akárhogy nézzük, ez kevesebb a korábnál (még a trianoni békeszerződés is nemzeti kisebbségekről beszélt, a magyar-szlovák alaptörvény szlovák nyelvű szövege viszont nemzetiségi kisebbséget mond). Közép-Európában (itt sem mindenütt) alapvetően eltér a politikai és nyelvi nemzet egymástól, valójában a nemzetfogalom kétféle dimenziójáról – politikai és kulturális – van szó. Ezt a kettőséget a nemzetközi kapcsolatokban szeretik nem észrevenni. Ezért megmagyarázha-

atlan például külföldön a mi „nemzetegyesítési” programunk, mert politikai kategóriának veszik a nemzetet, ami mögött azonnal határváltoztatási szándékot igyekeznek fölfedezni. A nemzeti összetartozás napján elhangzott bárgyú barackfa-vers (szégyellhette magát az ember a magyar költészet előtt) pedig csupán a hazai korlátoltság beszédes példája.

Ha visszatekintünk az elmúlt negyedszázadra, a határainkon túli magyarság számának csökkenése állandó tendenciát mutat. A számok súlyosak. Nekünk azt kellene alaposan elemezni, mik a határon inneni mulasztások. Nem csak ama sokat emlegetett szerencsétlen népszavazásra gondolok. Éveken át nem létezett egyértelmű, hosszabb távra tekintő stratégia. Sok félreértést okoz az az egyszerű tény, hogy nem hozhatók közös nevezőre az egyes magyar népcsoportok gondjai. Egészen más azokban az országokban, ahol csak szórványt képeznek, s ott, ahol létszámuk, arányuk is jelentős. Lehet dicsekedni a magyar állampolgárságot fölvevők létszámával, de nem tudom, készültek-e szociológiai vizsgálatok arról, hogy milyen következményekkel járt mindez a magyar közösségekben, nem következik-e belőle helyenként belső megosztás. Nagy hiányosságnak tartom, hogy ritka kivétellel nem történik módszeres tájékoztató munka a szomszédság többségi nemzetei körében. Igyekeznek-e a magyarországi politika, kultúra, gazdaság képviselői kellő „terepismerettel” munkálkodni annak érdekében, hogy a többség meggyőződjék arról, hogy a magyar kisebbségek nem csak „tárgyai” az együttműködésnek, hanem alanyai is lehetnek. A magyarországi médiából gyakran nem kapunk hiteles képet a kisebbségben élő magyarokról, néha délibábos színek dominálnak, néha kiáltó a hozzá nem értés, és mintha jobban figyelnének a sérelmekre, a feszültségekre, mint a pozitív eredményekre.

A magyar történeti narratívában jelentős hagyománya van a annak a toposznak, hogy évszázadokon át kellett harcolnunk a független állami létért. 1989–1991 között azt hihettük – nem ok nélkül –, hogy Magyarország visszanyeri a függetlenségét. Kivonultak hazánkból a diktatúra főnnállását garantáló megszálló csapatok. Nyilvánvalóan mást jelent azonban a nemzeti függetlenség a XXI. század elején, mint a XIX. században vagy akár 1956-ban. Politikai, biztonságpolitikai, gazdasági és kulturális tekintetben is sokkal több tekintetben függenek egymástól a nemzetközi élet szereplői. Jól fölfogott érdekekből kiindulva kell mérlegelni a valóságos cselekvés lehetőségeit. Mintha nálunk két végletből szemlélnék a jelenlegi helyzetet: a globális piacnak való teljes alávetettség szemszögéből vagy kissé romantikus módon egy korábbi kor körülményekből kiindulva. Magyarország jó évtizede választott katonai szövetségi rendszert és politikai-gazdasági közösséget. Nem tehattünk mást. Kötöttségeket vállaltunk, átadtuk szuverenitásunk egy részét. Egyes korabeli túllihegőktől eltérően nem hittem, hogy lám szerencsésen „visszatértünk a Nyugathoz”. A régimódi romantikusokkal sem értettem egyet, akik végzetesnek tartották függetlenségünk „föladását”. Ma szemmel is úgy vélem, ez volt a kisebbik rossz. Biztonsági szempontból föltétlenül, hiszen még föl sem számolta teljesen térségünk

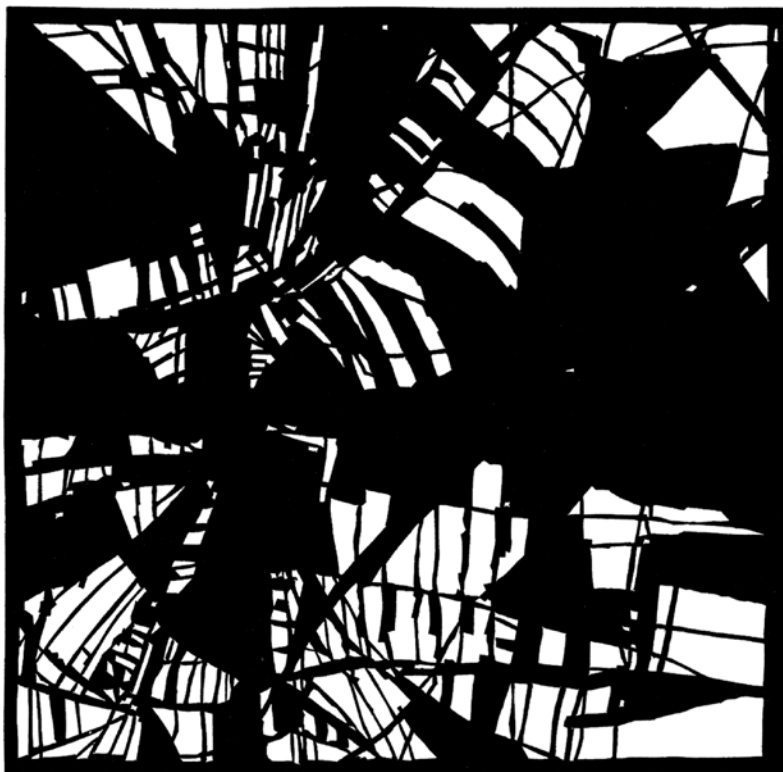
a szovjet hegemonia következményeit, és a szürke zóna helyzete is – délszláv háborúk mementója – bizonytalannak látszott. Az Európai Unió mindenképpen lehetőségeket jelentett, ha a korábbi csatlakozók összehasonlíthatatlanul több támogatást kaptak is. Gazdasági szempontból elkerülhetetlen volt a csatlakozás. A közép-európai országok nemcsak azt fogadták el a magas Uniótól, hogy külön-külön tárgyalnak velük, ám egymás között sem folytattak mindig egyeztetést. Azon pedig nincs mit csodálkozni, hogy a nemzetközi tőke képviselői a saját érdekeiket képviselik. Nem csak ők tehetnek arról, hogy a magyar privatizáció úgy történt, ahogy történt. Csak két olyan területet említek, amely meghatározó mai nemzeti önrendelkezésünk szempontjából: a mezőgazdasági földolgozóipar elköttyvetését és a közüzemek külföldi kézre juttatását. Az már a mi történelmi balszerencsénk, hogy az Európai Unió éppen az utóbbi hat-hét évben éli egy válságos korszakát. Akármennyi jogos bírálat illetheti a nyugati világ nemzetközi szervezeteit, működésében – a túlbonyolított brüsszeli adminisztráció ellenére – érvényesülnek a demokrácia játékszabályai. A függetlenség csakis a valóságos lehetőségekhez mérten ítélné meg. Semmiképpen nem a retorika alapján. A valóságos mérték az, hogy mennyire tudjuk az adott – nagyságunkból, geopolitikai helyzetünkéből következő – játékeret kihasználni. Kulcskérdés manapság az energiabiztonság. Az önállóság egyik fő mutatója. Függségünk nem csekély, szomszédainkéhoz hasonlóan.

És van a függetlenségnek egy nem elhanyagolható mentális dimenziója. Mennyire független a magyar polgár? Milyen mértékben tudja hatása alatt tartani a nemzetközi divat, piaci kínálat, szórakoztatóipar a magyar polgárokat. Természetes következménye ez a befolyás a globalizációnak. A kérdés csupán az, mit tesz, mit tehet a hazai iskola, a média és minden kultúraközvetítő intézmény a nemzeti identitás értékeinek átadásában és bemutatásában, a közösségi értékek védelmében. Amikor Finnországot a szovjet birodalom fenyegette, Mannerheim a hadsereg szervezése mellett legalább olyan fontosnak tartotta a finn öntudat megerősítését. Negyedszázad múlt el a kommunizmus bukása óta, és sajnos nem mondhatjuk el, hogy csökkent volna a magyar társadalom megosztottsága (és nem elsősorban a szellemi élet törésvonalaira gondolok, hanem a lassan négymilliós szegénységre), és léteznék valaminő közös emlékezetpolitikai nemzeti minimum. Ebbe az irányban munkálkodni bizonyára mindig több lehetőségük van azoknak, akik kormányoznak.

Húsz éve írtam: „Mert Európában Közép-Európa részeként vagyunk és lehetünk.” Ma szintén így gondolom, mindazonáltal most nem volt könnyű leírnom újra politikai gondolkodásom egyik kulcsszavát. Mert visszavonulóban van. Nézhetjük a hazai és a külföldi sajtót, még a jeles ifjú történész, az olasz-magyar Bottoni is Kelet-Európát mond új könyvében térségünkről szólva. És fölösleges magyarázatoktól eltekintve: nem azonos térségünk az első világháború előtti kulturális Közép-Európával. Szánalmasok idehaza a néha fölbukkadó rózsaszín Habsburg-nosztalgiaik. Az újabb keletű Közép-Európa a Szovjetunió nyugati végvidékén született, ahogy Czesław Miłosz mondta róla 1988-ban

egy lisszaboni tanácskozáson: „...egy szovjetellenes fogalom, melyet az ott levő országok megszállása provokált ki”. Politikai megtestesülését a visegrádi országok csoportja jelenti. Minden eredményével és kudarcával. A közös érdekek érvényesítésének a lehetőségével. Politikai elitjeink nem voltak mindig fölkészülve erre, előkerültek néha a két világháború közötti időszak rossz hagyományai. Hozzátartozik persze az is, nem örültek mindenhol ennek az együttműködésnek. Ismeretes, hogy a gyöngye láncszem a magyar-szlovák viszony. Évekkel Malina Hedvig ismert esete után írta a pozsonyi konzervatív liberális *Tyzden*, hogy a magyar diáklány provokatív megverésénél nem lehet kizárni az idegen titkosszolgálat kezét sem.

2014 tavasza óta új geopolitikai helyzetbe kerültek országaink. Bizonyos szempontból talán kissé föl is értékelődött Magyarország. Hiszen ismét erős lett a határvidék szindróma. Nem lesz vele könnyű együtt élni. Közép-Európának, a visegrádi országoknak együtt kellene megfogalmazniuk céljaikat mind az Európai Unión belül, mind rajta kívül. Stratégiai döntéseket hozni figyelmen kívül hagyva sorstársainkat, illúzió. A történelem tanulsága szerint ezt a régiót együtt szokta elsodorni a vihar – akkor lesz kisebb ennek az esélye, ha országaink összefogódnak.

Mészáros István: Az éj (papírmetszet, 1994)